

İLBEY C.N. ÖZDEMİRÇİ • Fötr Şapkalı Şih

İLBEY C.N. ÖZDEMİRCİ 2005-2009 yıllarında Gazi Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü'nde lisans eğitimi aldı. Ankara Üniversitesi'nde "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinde Devlet-Sivil Toplum İlişkisi; Türk Ocakları Örneği" başlıklı tez çalışmasıyla yüksek lisans eğitimini tamamladı. Yine aynı üniversitede Siyaset Bilimi Bilim Dalı'nda 2020'de doktora derecesini aldı. Doktora çalışmasını sürdürürken Kanada Montreal'de McGill University'nin Din Çalışmaları Okulu'nda misafir araştırmacı olarak bir akademik yıl geçirdi. 2011 yılında Kilis 7 Aralık Üniversitesi'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladı. Öncelikli akademik ilgi alanları din antropolojisi, siyaset felsefesi, Türk siyasal hayatıdır. Erken Cumhuriyet Dönemi, sekülerleşme-modernleşme, oryantalizm-oksidantalizm konularında çalışmaları ve çeşitli akademik dergilerde yayımlanmış makaleleri bulunmaktadır.

İletişim Yayınları 3241 • Araştırma-İnceleme Dizisi 545

ISBN-13: 978-975-05-3318-8

© 2022 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2022, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Nebiye Çavuş

DİZİN Mehmet Atala

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadag, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

İLBEY C.N. ÖZDEMİRÇİ

Fötr Şapkalı Şih

Cumhuriyet Sekülerleşmesi
ve Taşra

Babama...

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR VE İTHAF 9

GİRİŞ 13

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHİN HAVINI TERSİNE TARAMAK 31

ALTERNATİF BİR TARİHSEL YAKLAŞIM 31

KURAMSAL YAKLAŞIM 41

KAVRAMSAL ÇERÇEVE 50

Dinî hayat 51

Sekülerlik 59

YÖNTEMSSEL YAKLAŞIM 69

Üretken bir direniş alanı olarak gündelik hayat 72

Devlete toplumdaki bakmak 82

Gündelik olanın peşine düşmek; sözlü tarihçilik 87

İKİNCİ BÖLÜM

**ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE DİNİ OLANIN
GÜNDELİK HAYATTAKİ YERİ: SEKÜLERLİĞİN
DİRENİŞ PERSPEKTİFİNDEN ANALİZİ** 95

CUMHURİYETİN TAŞRASI 95

Krallar antolojisinden kaçış 96

Taşradan bakmak 100

Taşradaki toplum-devlet ilişkiseliklerine taşradan bakmak 101

Merkezî iktidarın taşra gerçekliğiyle karşılaşması 107

TAŞRANIN CUMHURİYETİ: SEKÜLERLİK POLİTİKALARININ DİRENİŞ ÜZERİNDEN OKUNMASI	113
Unutulanın dönüşü	115
<i>Derinlemesine görüşmeler</i>	118
<i>Hatırat literatürü</i>	120
<i>Veri analizi</i>	123
Bir direniş alanı olarak taşrada dinî hayat	125
Dinî eğitim	125
Evde Kur'an öğrenme deneyimleri	128
Cami hocasından Kur'an öğrenme deneyimleri	133
Hatırat literatüründe hocalar ekseninde Kur'an eğitimi	147
<i>Çaykaralı Hacı Hasan (Hasan Ramî)</i>	147
<i>Geredeli Ahmet Kemaleddin</i>	148
<i>Hafız Hasan Şen</i>	150
Hatırat literatüründe öğrencilerin deneyimleri ekseninde Kur'an eğitimi	151
<i>İbadet dili meselesi</i>	158
<i>Taşrada dinî örgütlenme pratikleri</i>	175
<i>Taşrada kılık kıyafet</i>	185
<i>Kaçamak direnme</i>	203
<i>Taşrada din adamı olmak</i>	214
SONUÇ	227
KAYNAKÇA	248
DİZİN	259

TEŞEKKÜR VE İTHAF

2020 yılında “Erken Cumhuriyet Döneminde Sekülerliğin İnşasına Taşradan Bakmak” başlığıyla doktora tezi olarak savunduğum metnin genişletilerek yeniden düzenlenmiş hali olan bu eser çok sayıda insanın katkı ve emekleri sayesinde tamamlanabilmiştir. İlk olarak tez danışmanlığımı üstlenen Doç. Dr. Nazan Çiçek’in rehberliğine ve desteğine çok şey borçluyum. Bu çalışma henüz rüseyim halindeyken bana güvenen ve tüm yazım sürecinde desteğini hissettiğim Prof. Dr. Menderes Çınar’a da yaptığı katkılar, getirdiği öneriler ve teşvik edici tutumu nedeniyle minnettarım. Hem tezime yönelik yaptığı yol gösterici önerileri hem de tüm akademik serüvenim boyunca desteğini hissettirdiği için Prof. Dr. Mehmet Yetiş’e de müteşekkirim. Bu çalışmaya başladığımda yanımda olan ve beni bu konu üzerine çalışmaya yüreklendiren Dr. Pınar Ecevitoglu’na, fikirlerimi sunduğumda değerli önerilerde bulunarak çalışmamı geliştirmeme yardımcı olan Doç. Dr. Murat Metinsoy’a, tez savunmamda yer alan ve çalışmanın nihayete erdirilmesi hususunda çok değerli katkılarda bulunan Prof. Dr. Berna Zengin Arslan ve Doç. Dr. Özkan Ağtaş’a teşekkür borçluyum. Öğrencisi olduğum tüm kıymetli eğitimciler adına henüz her şeyin en başındayken bana inanan ilkokul öğretmenim Su-

zan Kalaycıoğlu'nun adını burada anmayı bir borç bilirim. Çalışmanın kitaplaşmasına yönelik verdikleri desteğin yanı sıra, katkıları ve zihin açıcı önerilerinden ötürü Tanıl Bora, Aybars Yanık ve İletişim Yayınevi'nin kıymetli yayın kurulu üyelerine şükranlarımı sunarım.

Ayrıca din ve diyanet üzerine tefekkür etmenin imkânları üzerine deneyim ve görüşlerini benimle paylaşan Prof. Dr. Mehmet Emin Özavşar'a, Prof. Dr. Ali Bardakoğlu'na ve Dr. Necdet Subaşı'na teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmamı geliştirebilmek için araştırmacı olarak 1 Ocak - 31 Ağustos 2019 tarihleri arasında danışmanlığımı üstlenen Prof. Dr. Armando Salvatore'a ve bu süreci McGill Üniversite-si'nde geçirebilmem için maddi destek sağlayan TÜBİTAK Bİ-DEB birimine teşekkür ederim.

Tamamlanması dört yıl süren bu çalışma boyunca hem akademik katkıları hem de arkadaşıca destekleri ile yanımda olan dostlarım bu kitabın ortaya çıkmasında önemli rol oynamışlardır. Beni daima destekleyen Mustafa Arıkan ile bu konu üzerine yaptığımız verimli sohbetlerin çalışmaya katkısı çok oldu. Bu alana dair katkı sunma hevesi ve motivasyonundan güç aldığım, tez yazım sürecinde benimle hem değerli fikirlerini hem de kaynaklarını cömertçe paylaşarak bana daima destek olan Dr. Deniz Parlak'ın bu çalışmada emeği çoktur. Ve yüksek lisansa başlamam için beni teşvik ettiği günden bu yana akademik serüvenimin parçası olan, hemderdim, dostum, kıymetli Dr. Mehmet Kendirci olmasa bu tez fevkalade eksik olurdu.

Bu çalışma taşradan bakan bir perspektife sahip olduğu kadar taşrada yazılan da bir eser olma hüviyeti taşıyor. Çalışmanın çok büyük bir kısmı pek çok açıdan kısıtlılıklar ihtiva eden koşullarda Kilis'te yazıldı. Bu çalışma, akademiye dair inançlarımı çokça boşa çıkarmış çorak bir mahalde, nitelikli bir akademik çalışma yapabilmek için gereken çevresel faktörlerden mahrum şekilde ama taşrada olmanın verdiği, insanı bedeli ödenmiş bir özgürlüğe erdiren "aşağıdan" bakabilme hissiyatının, hüznünlü fakat müşvik teşvikiyle yazılabildi. Bu süreçte dostluklarıyla ve yardımlarıyla yanımda olduklarımı dai-

ma hissettiğim değerli arkadaşlarım Dr. Tuğçe Kayagil ve Berna Karaloğlu'na destekleri için şükranlarımı sunarım. Bu vesileyle burada akademinin taşrasında kimi zaman dışlanarak, kimi zaman anlaşılmayarak ama çoğunlukla yalnız kalmış halde ve engellere rağmen çalışmaktan ve üretmekten geri durmayan tüm meslektaşlarıma saygı ve sevgilerimi iletmeyi bir borç biliyorum.

Çalışmam hem pek çok farklı kent ve kurumdaki malzemelerden yararlanmayı gerektirdiği için hem de Türkiye genelinde yürüttüğüm derinlemesine görüşmeler hasebiyle temas kurduğum, yardımına ihtiyaç duyduğum sayısız insan bu çalışmanın ortaya çıkmasında rol oynadı. Burada adlarını anmadığım için meyus olduğum 20 kıymetli görüşmeciye, bu çalışmaya gönüllü olarak katıldıkları için minnettarım. Görüşmeler sırasında beni evlerinde ağırlayan, görüşmecilerle iletişim kurmam konusunda yardımlarını esirgemeyen kıymetli ailelerine de en içten şekilde teşekkürlerimi sunarım. Değınmeden geçemeyeceğim kıymetli kurum çalışanları olarak Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesindeki kütüphane çalışanlarına, Sicil Daire Başkanlığı personeline, Din İşleri Yüksek Kurulu uzmanlarına ve memurlarına, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı personeline, çalışmam süresince yararlandığım Kilis 7 Aralık Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi'nin kütüphanelerinde görevli olan çalışanlara teşekkür ederim.

Ve aileme...

Artık aramızda olmasa da bu çalışmada arkadaşlarının katkısına mazhar olarak desteğini hissettiğim dedem Hüseyin Abbas'a, çocukluğumdan beri, kurduğu hayallerle, yaptığı kavgalarla, yaşadığı hayatla bana ilham veren ablam Selcan Özdemirci Cinal'a, ömrü benim iyi bir eğitim almam için yapılmış fedakârlıklar ve mücadelelerle geçmiş olan, yapabildiğim iyi ne varsa onda emeği olan annem Fatma Abbas Özdemirci'ye, benim güzel ailemin diğer kıymetli fertleri Emine Karakuş'a, Ayşegül ve Ahmet Karakuş'a, Tülin Oytun'a, Adnan Kara'ya, Hasan'a, Eda'ya ve Serhat'a, varlıkları, destekleri, tahammülleri ve sevgileri için teşekkür ederim. Tabii Kopuk ve Mabel'e de.

Ve Özge'ye...

Bana her gün bu hayata tutunmak için bir sebep veren, içimdeki tüm iyi yanların ve umudun kaynağı olan eşim Dr. Özge Karakuş Özdemirci yanımda olmasaydı bu çalışma tamamlanamazdı. Bu kitaba dair kafamda filizlenen tüm fikirlerin en ham hallerini her defasında sabırla ve sevgiyle dinleyip yorumlayarak, tıkanıdığım yerde elimden tutarak hem bu kitabın ortaya çıkmasını sağladığı için hem de bu hayatı benimle paylaştığı için âşık olduğum kadına teşekkürlerimle...

Ve babama....

Yaşamı ancak hakkaniyetli ve adil biçimde, emek verilmeden elde edilmiş hiçbir kazanıma rağbet göstermeden geçirebilmeyi ömrü ile bana gösteren; din meselesi üzerine tefekkür etme sebebim, kütüphanesinin gölgesinde büyüdüğüm ve bu çalışmayı benim kadar sahiplenip, ona benim kadar kafa yoran babam olmasaydı bu kitap da olmazdı. Her sayfasında bir katkısı ve izi bulunan bu eser, bir yanıyla sırf o görsün ve beğensin diye yazıldı. Ona layık bir evlat olabilme umuduyla, onu gururlandırabilmek hayaliyle...

Bu eser, ufkuna erebilmek için önce kavga ettiğim, sonra kavgasına kendimi ortak ettiğim, doğrularımın sebebi, yanlışlarımın musahhihi; hocam, rehberim ve babam Harun Özdemirci'nin anısına, beraber geçirilmiş bir ömrün geç kalınmış bir nişanesi olarak ithaf edilmiştir.

GİRİŞ

Bu çalışma, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde iktidar politikalarının ideolojik çerçevesini teşkil eden sekülerliğin inşa sürecini ele alıyor. İktidarın merkezde belirlediği uygulamaların, taşrada nasıl görüldüğünü sorunsallaştıran bu incelemede, Cumhuriyet'in alametifarikası olan sekülerliğin, taşradaki deneyimlenme biçimlerine yoğunlaşan bir perspektif geliştirmeyi deniyorum.

Bu noktada henüz sekülerliğin ve taşranın ne ifade ettiği üzerinde durmadan evvel Erken Cumhuriyet Dönemi'ni, sekülerleşme bağlamında sorunsallaştıran bir çalışma için taşradan bakan bir perspektife niçin gereksinim duyulduğu ele alınmalıdır. Zira literatürde yaygın olduğu haliyle bu minvaldeki çalışmalar, genellikle dinî olan ile devlet arasındaki ilişkiyi bilhassa Diyanet İşleri Başkanlığı gibi sembolikleşmiş bir kurum üzerinden inceleme eğilimindedir. Çünkü ilk bakışta Diyanet teşkilatı, Cumhuriyet Dönemi'nin din-devlet ilişkilerini çözümlenmeye yatkın, zengin bir kurumsal bakiye olarak görünür. Ancak din-devlet eksenli bir ilişkiselliği merkeze alarak sekülerlik üzerine düşünce üreten eserler çoğunlukla devlete odaklandığından, bu bakış açısından yola çıkıldığında kuruluş dönemine dair tarihsel anlatı genellikle, yönetim kademesindeki dar bir elit çatış-

ması bağlamına yerleştirilir ve bu zümre, Kemalist-İslâmcı biçiminde prototipler ekseninde ikili bir karşıtlığa eşitlenerek incelenir.¹ Burada bahsi geçen dinsel ve seküler olana yönelik –özellikle yerli– literatürün ana aksını şekillendiren söz konusu yaklaşım, öne çıkan bazı örneklerle değinilerek değerlendirilebilir.

Ayşe Kadioğlu Türkiye’de laikliği, modern bir toplum yaratılma projesi dahilinde dini, ulus-devletin hizmetine sunan bir kavram olarak tanımlar (2010: 491). Kadioğlu’na göre bu kavram, din ile devlet arasında bir ayrılmayı değil, dinin, araçsal biçimde devletin denetimine girmesini ifade eder (2010: 493). Çağlar Keyder’e göre ise laiklik, özellikle 1947’ye kadar olan süreçte devletin dini kontrol etmesine yönelik şekillenmiş olup yazar bu anlayışı “militan laiklik” kavramıyla açıklar (2014: 113). Kurucu iktidarın tavrını benzer biçimde “militan sekülerlik” olarak ifade eden ve kavramı, devletin dini kontrolü anlamında ele alan benzer bir yaklaşım Simon Bromley’de de görülür (Akt. Davison, 2006: 214). İştar Gözaydın Erken Cumhuriyet Dönemi’nde devletin laiklik ilkesi bağlamında geliştirdiği din politikalarını, Diyanet İşleri Başkanlığı ekseninde değerlendirerek, dönemin laiklik anlayışını iktidarın kuruma yönelik politikalarını referans alarak inceler (2013: 7-8). Laikliğin, din ile devlet arasında bir ayrışmaya tekabül etmenin ötesinde devleti, toplumsal güçler karşısında koruyacak bir kalkan olarak inşa edildiğini savunan Gözaydın, Türkiye’de laikliğin, devletten özerk etkin bir toplumsal yapı olmayışı bağlamında devletçi bir gelenek ile şekillendirildiğini öne sürer (2007: 7). Benzer bir tavra sahip olan Andrew Davison ise Cumhuriyet Dönemi’ndeki laiklik kavramsallaştırmasının temelinde devlet ile din işleri bağlamında ayrılma ve kontrol biçiminde iki eksen üzerinden tartışıldığını ifade eder. Davison, laikliğin bu her iki boyutu da içeren bir deneyim olarak tezahür ettiği gö-

1 2000’lerde etkinliği giderek artan şekilde Türkiye’nin modernleşme sürecini Kemalizm’i merkeze alarak eleştiren zaviyeden analiz eden “post-Kemalist” literatüre dair değerlendirme için bkz. Aytürk, 2015; Aytürk ve Esen (Der.), 2022. Elinizdeki eserde ise Türk Siyasal Hayatı literatürü laiklik-sekülerlik eksenli bir hat üzerinden incelenerek ele alındığından Aytürk’ün eleştirel müdahaleleriyle zaman zaman örtüşen alternatif bir okuma ve yaklaşım söz konusu.